

Mr. sc. Roman Šubić,
Hrvatska narodna banka

Mr. sc. Marina Proklin,
Fina regionalni centar Osijek

Jasna Zima, dipl. ing. građ.,
Građevinski fakultet Osijek

UDK 336.717(497)
Pregledni članak

PROMJENE KVANTITATIVNIH POKAZATELJA KONCENTRACIJE U ZEMLJAMA REGIJE U RAZDOBLJU TRANSFORMACIJE BANKOVNIH SUSTAVA

SAŽETAK

Procesi preoblikovanja bankovnih sustava zemalja u regiji koji su između ostalog uključivali poslove restrukturiranja i sanacije nesolventnih banaka te privatizacije državnih banaka imali su za cilj postavljanje okvira za poslovanje banke prema suvremenim tržišnim načelima. Otvaranje bankovnog tržišta inozemnom kapitalu omogućilo je inozemnim bankama pristup na bankovno tržište te se u desetogodišnjem razdoblju u gotovo svim promatranim zemljama uočava signifikantan porast udjela banaka u inozemnom vlasništvu. Uočava se također kako su se inozemne banke zbog postojećih ograničenja ulaska na tržište ponajviše služile strategijom kupnje udjela u već postojećim bankama, a rjeđe strategijom osnivanja potpuno novih banaka. U usporedbi pokazatelja koncentracije među zemljama, primijećene su razlike koje su ponajprije uvjetovane različitostima u veličinama bankovnih sustava među zemljama i u veličinama gospodarstava, ali se može uočiti da su se vrijednosti pokazatelja koncentracije u većim bankovnim sustavima zadržale na nižim razinama nego u sustavima s manjim brojem banaka.

KLJUČNE RIJEČI

kvantitativni pokazatelji koncentracije, spajanje i pripajanje, bankovni sustav

1. Uvodna razmatranja

Sustavne promjene u gospodarstvima zemalja regije dovele su ne samo do razvitka realne sfere gospodarstva nego i do još brže rastuće ekspanzije bankovnih sektora. U političkom smislu nacionalne su privrede, nakon napuštanja socijalističkih uređenja tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća, usmjerile svoj interes k približavanju europskim integracijama i postupnom ispunjavanju kriterija koji su nužni za nesmetano priključenje Europskoj uniji, a naknadno i ispunjavanju uvjeta koji se traže za pristupanje pojedine ekonomije u Europsku monetarnu uniju. Usporedno s političkim događanjima, budući da se radi o dinamičnim kategorijama, u bankovnim je sustavima došlo također do znatnih promjena u smislu promjena u strukturama vlasništva nad bankama, ulaska stranoga kapitala, osvježavanja tržišta novim proizvodima i tehnologijama kao i mnogih drugih promjena, koje su dovele do promjene u broju banaka, zatim u rastu aktive bankovnih sustava, a posljedično i do promjena u kvantitativnim pokazateljima koncentracije za pojedine bankovne sustave.

Konkretno, u razmatranju bankovnih sustava zemalja regije, koje obuhvaćaju sve one zemlje jugoistočne Europe koje se nalaze u fazi pristupanja Europskoj uniji, došlo je do značajnog rasta aktive bankovnih sustava u posljednjih desetak godina, do razvitka financijskih sustava i do postupnog oslabljivanja bankocentričnih sustava u korist pojave i razvitka drugih financijskih institucija. Međutim, s obzirom na čitav niz raznih drugih faktora u pojedinim ekonomijama, te se promjene nisu odvijale ravnomjerno niti su posljedično promjene u sferi pokazatelja koncentracije pokazivale isti trend u svim promatranim zemljama. Ipak, nedvojbeno je da su se bankovni sustavi u promatranim zemljama u posljednjih desetak godina progresivno razvijali, a da je to bilo pod većim ili manjim utjecajem inozemnih banaka, koje su bile značajni pokretači razvoja te produbljivanja spektra financijskih usluga, dok su primjerice u Hrvatskoj inozemne banke bile najznačajniji čimbenik u razvoju bankovnog sustava.

U slučajevima ulaska stranih banaka u bankovne sustave zemalja ove regije motivi bi se mogli sažeti

u atraktivnosti i zanimljivosti za ulaganje u, dotad nedovoljno razvijene bankovne sustave, na kojima su inozemne banke mogle ostvarivati prihode po većim stopama nego u njihovim domaćim ekonomijama, ali su istodobno pridonijele ne samo razvoju bankovnog sustava nego i čitavoga gospodarstva.

Pod pretpostavkom nesavršenosti tržišta koje se očituju u ograničenjima pri ulasku na bankovno tržište kao i strogoj regulaciji bankovnih sustava, u radu se djelomično razmatraju strategije kojima su se potencijalni investitori služili da bi dospjeli do konačnog cilja, a to je ulaganje u vlasničku strukturu neke od banaka. Uzevši u obzir stroga ograničenja za ulaskom na bankovno tržište, strane su se banke uglavnom služile strategijom stjecanja udjela u već postojećim domaćim bankama, dok su se rjeđe javljali slučajevi osnivanja potpuno novih banaka. Kao jedan od ciljeva pisanja ovog rada bilo je istraživanje kojim bi se usporedili bankovni sustavi regije kroz desetogodišnje razdoblje i promjene koje su se s obzirom na strukturu vlasništva ondje dogodile. Različiti čimbenici poput dotadašnje razvijenosti bankovnih sustava, zatim restriktivnosti supervizije nad bankovnim sustavima kao i političkih razlozi utjecali su na propusnost tih sustava u pogledu otvaranja ekonomija pristupu inozemnoga kapitala pa se posljedično mogu uočiti razlike u preoblikovanju bankovnih sustava. Danas se u pojedinim sustavima nailazi na gotovo u potpunosti inozemne vlasničke strukture banaka, dok se isto tako nailazi i na primjere gdje su visoka ograničenja ulaska na tržište i zaštita domaćih banaka dovele do toga da i dalje značajnu ulogu predstavljaju domaće banke bilo u domaćem privatnom ili čak državnom vlasništvu.

Paralelno s istraživanjem o ulozi inozemnih banaka na strukture domaćih bankovnih sustava, u radu su uspoređeni pokazatelji koncentracije za promatrane zemlje kako bi se pronašla poveznica između triju komponenti: rasta bankovnih sustava, promjene u vlasničkim strukturama banaka kao i promjene kvantitativnih pokazatelja koncentracije. Usporedbom kvantitativnih pokazatelja koncentracije željelo se također predočiti da među zemljama koje se nalaze u fazi pristupanja europskim integracijama postoje značajna odstupanja u stupnju

razvijenosti bankovnih sustava.

U postizanju prethodno spomenutih ciljeva istražiti će se hipoteze istraživanja: i. Zbog ograničenja ulaska na tržište inozemne banke su se prvenstveno služile strategijom kupnje udjela u domaćim bankama. ii. U promatranom desetogodišnjem razdoblju bankovni sustavi u regiji su očigledno potpali pod sve veći utjecaj inozemnoga kapitala, a istodobno je aktiva bankovnih sustava značajno rasla. iii. Među kvantitativnim pokazateljima koncentracije po pojedinim zemljama ne može se pronaći podjednaki trend kretanja pokazatelja, ali se pojedinačno po bankovnim sustavima mogu pronaći trendovi kretanja zbog promjena u strukturama vlasništva banaka. U teorijskom i praktičnom dijelu rada za potvrđivanje navedenih ciljeva i hipoteza koristit će se ponajviše sljedeće znanstvene metode: metoda deskripcije, statističke metode i usporedna analiza.

Kao izvori podataka u predmetnom će se istraživanju koristiti podaci prikupljeni za potrebe Hrvatske narodne banke kao nadležnog tijela za nadzor bankovnog sustava kao i drugi dostupni podaci nadležnih tijela za financijski sektor. Za financijske sektore izvan Republike Hrvatske koristit će se sekundarni izvori podataka dostupni od drugih središnjih banaka i financijskih regulatora.

2. Razdoblje preoblikovanja bankovnih sustava

Za potpuno razumijevanje suvremenih kretanja u području bankarstva u zemljama regije nužno je upoznati se s procesima koji su prethodili ulasku stranih banaka u vlasničke strukture domaćih banaka, zatim naglom rastu aktive bankovnih sustava kao i pojedinim promjenama u pokazateljima koncentracije za bankovne sustave. Svrha je ovog rada između ostalog usporedba bankovnih sustava regije u smislu uspoređivanja pokazatelja koncentracije kroz posljednjih desetak godina, tijekom kojih je došlo do povećanog utjecaja inozemnoga kapitala, dok će se kao uvod u ta događanja u zemljama regije na primjeru Republike Hrvatske razmotriti prethodna transformacija bankovnog sustava s političkog i gospodarskog aspekta.

Osamostaljivanjem Republike Hrvatske 1991.

godine u hrvatskom su bankovnom sustavu banke poslovale prema nedovoljno razvijenim tržišnim načelima gospodarstva te sa strogo reguliranim ograničenjima i usmjerenim kreditiranjem komitenata. Do osamostaljenja hrvatske središnje banke, banke su bile regulirane od strane Narodne banke Jugoslavije. Osim problema s bankovnom nesolventnošću te nelikvidnošću bankovnih dužnika, gospodarstvo je u to doba bilo suočeno s ozbiljnim problemom inflacije. Stoga je početkom devedesetih godina prošlog stoljeća pokrenuta reforma ne samo bankovnog sustava nego i čitavoga gospodarstva u okviru stabilizacijskog programa i postavljanja čvršćeg regulatornog okvira za bankovno poslovanje, što je u konačnici između ostalog dovelo do situacije da su banke počele poslovati na tržišnim načelima. Uz relativno jednostavne uvjete za dobivanje odobrenja za poslovanje banaka tijekom prvih nekoliko godina od osamostaljenja Republike Hrvatske, u bankovnom se sustavu pojavio niz novih malih banaka i štedionica osnovanih privatnim kapitalom. Tako je na kraju 1997. odnosno na kraju 1998. godine u Hrvatskoj egzistiralo 60 banaka u sustavu, što je s obzirom na veličinu teritorija i populaciju Republike Hrvatske predstavljalo poprilično velik broj. Međutim potkraj 90-tih godina pojavio se ponovno problem s nesolventnošću nekih banaka u sustavu što je posljedično dovelo do nužnog uplitanja države u proces restrukturiranja i sanacije banaka. Nakon pojedinačnog provođenja programa sanacije nad mnogim bankama na hrvatskom tržištu, u vlasničkoj se strukturi banaka kao glavni dioničar pojavila Državna agencija za osiguranje štednih uloga i sanaciju banaka (u nastavku teksta: DAB). Tako je primjerice zbog programa sanacije DAB u trima velikim hrvatskim bankama držala većinski udio (u Privrednoj banci Zagreb d.d. 91,3%, u Splitskoj banci 87,6% i u Riječkoj banci d.d. 85,0%) da bi tijekom 1999. godine otpočeli prvi pregovori s potencijalnim novim vlasnicima banaka, koji su i realizirani u narednim godinama.

Kao što je vidljivo iz prethodnog odlomka, u devedesetim godinama tijekom provođenja programa restrukturiranja i sanacije banaka nije bilo značajnijeg utjecaja inozemnih banaka, nego su se inozemne banke u najčešćem slučaju pojavile tek nakon što je

DAB završila program saniranja banaka u problemima. Jedini utjecaj inozemnih banaka u tom se razdoblju očitovao kroz osnivanje potpuno novih banaka od strane inozemnih vlasnika, primjerice Raiffeisenbank Austria na kraju 1994. te Bank Austria tijekom 1996., što je na kraju 1997. s još nekim novim bankama u inozemnom vlasništvu činilo u ukupnoj aktivni tek 4% tržišnog udjela banaka u inozemnom vlasništvu. Tek u godinama nakon toga, bilo kroz iznova osnovane banke na ovom teritoriju ili kroz stjecanje udjela u već postojećim bankama, inozemne su banke punim zamahom prodrle u vlasničke strukture banaka u hrvatskom bankovnom sustavu, što zapravo i predstavlja predmet interesa ovog rada.

Proces preoblikovanja bankovnih sustava ove regije, od kojih su neki svojevremeno bili dijelom nekadašnje države, odvijao se s većim ili manjim razlikama u gotovo identičnom smjeru. Od nekadašnjih banaka koje su u potpunosti bile politički nadzirane i koje su služile za svrhe pokrića dugovanja svojih vlasnika, bankovni su se sustavi u procesu tranzicije nacionalnih ekonomija postupno transformirali u institucije koje posluju prema potpuno transparentnim tržišnim načelima. Stoga je u današnjim privredama uloga i važnost banaka daleko značajnija jer su banke postale vezivni element financijskog sustava koji je integriran prostorno (vertikalna međunarodna integracija) i preko raznih financijskih tržišta i instrumenata (horizontalna integracija u okviru kompleksnih financijskih grupacija).¹ Međutim koliko god je transformacija bankovnih sustava omogućila inozemnim investitorima da postepeno uđu na nova tržišta, i dalje je zadržan pristup stroge regulacije i postojanja restriktivnih ograničenja ulaska na bankovno tržište.

3. Ograničenja ulaska na tržište

Jedno od obilježja tržišta savršene konkurencije jest da sudionici mogu slobodno ulaziti i izlaziti s tržišta ovisno o njihovoj samostalnoj procjeni da li će na tržištu ostvarivati ekonomske profite. S druge strane, jedna od najznačajnijih karakteristika

monopola jest da ne postoji mogućnost slobodnog ulaska, a samim time i izlaska s tržišta već postoje određena ograničenja koja sprečavaju potencijalne konkurente da se natječu na tržištu. Prije detaljnijeg razmatranja ograničenja koja postoje na bankovnom tržištu, prije svega treba poći od osnovne podjele ograničenja ulaska na tržište koja se odnose na: prirodna i umjetno stvorena ograničenja.

Prirodna ograničenja odnose se na ekonomske razloge koji onemogućuju novim konkurentima da se natječu na tržištu. Ti razlozi mogu biti različite naravi kao npr. visoki početni troškovi ulaganja, visoki fiksni troškovi, neadekvatan odnos troškova i prinosa na ulaganje, povrat na ulaganje tek nakon dužeg razdoblja, nedovoljno veliko tržište za egzistiranje više konkurenata i slično. Bain objašnjava da postoje četiri glavne zapreke ulasku na tržište: a) zapreka diferencijacijom proizvoda, b) apsolutna troškovna prednost postojećih poduzeća, c) ekonomija opsega i d) velike potrebe za početnim kapitalom.² Takvi prirodni razlozi mogu učiniti pojedinu gospodarsku granu potpuno zaštićenom od utjecaja novih konkurenata na tržištu, a da se pritom u to nije umiješala niti država, niti postojeći sudionici na tržištu.

Diferencijacijom proizvoda poduzetnici povećavaju razliku između svog proizvoda i proizvoda konkurenata i time zapravo sebi osiguravaju kontrolu nad cijenom tog proizvoda. Bain smatra da je diferencijacija proizvoda najobiljnija prepreka ulasku novih konkurenata na tržište jer da bi uopće steklo reputaciju, na tržištu novom poduzeću treba mnogo vremena i iziskuje velike izdatke za promociju, dok kod postojećeg poduzeća već postoji dovoljna podrška koja će poticati diferenciranje proizvoda. Glede apsolutnih troškovnih prednosti postojećih poduzeća treba naglasiti kako su postojeća poduzeća u neosporno boljem položaju od novih poduzeća s obzirom na početne troškove koje bi poduzeće imalo kad bi pokrenulo proizvodnju od samog početka. Ekonomije opsega također predstavljaju jednu od prirodnih zapreka za ulazak na tržište. Naime postojeći proizvođači uz ustaljenu proizvodnju ostvaruju niže troškove po jedinici proizvoda, a

1 HUB analize: Razvoj bankarstva u Hrvatskoj: Godine sazrijevanja kroz međunarodnu integraciju 1999.-2009., broj 20, listopad 2009., str. 9.

2 Bain, J.S.: Barriers to New Competition: their character and consequences in manufacturing industries, Harvard University Press, Cambridge (SAD), 1956.

osim toga pri nabavi faktora proizvodnje ostvaruju niže cijene što sveukupno čini postojeće proizvođače na tržištu konkurentnijima od onih koji bi se prvi put pojavili na tržištu. Konačno, kod zapreke da postoje velike potrebe za početnim kapitalom javlja se problem na relaciji poduzetnika i banke. Naime, proizvođači s već postojećim rezultatima puno će lakše pribaviti dodatni kapital od onih poduzetnika koji tek imaju poduzetničku ideju, a nemaju dovoljno kapitala.

Uz prirodna ograničenja ulaska na tržište, koja su regulirana nevidljivom rukom tržišta, postoje i umjetno stvorena ograničenja kod kojih se razlikuju ona koja regulira država i ona koja su pod nadzorom privatnog sektora. Primjer državnih odluka koje mogu predstavljati potencijalno ograničenje poduzetnicima za ulazak na tržište mogu biti razna odobrenja koja država propisuje, a koja je nužno posjedovati ukoliko se želi započeti s poslovanjem. Primjerice, država može licencirati obavljanje određene djelatnosti, zatim država može propisati ograničeni broj franšiza ili posebnih ugovora za obavljanje pojedinog posla. Na taj način država je ta koja odlučuje koliko će na pojedinom tržištu biti sudionika te da li će se to tržište razvijati zbog pojave novih konkurenata. Primjer privatno stvorenih ograničenja javit će se u trenutku kad postojeći poduzetnici na nekom tržištu s ciljem očuvanja svoje jedinstvene pozicije nastoje onemogućiti novim konkurentima ulazak na tržište. Takav oblik ograničavanja tržišta može se pojaviti kad sudionici potpisuju ugovore o ekskluzivnoj distribuciji robe na pojedinom tržištu ili kad se radi o vezanoj kupnji gdje uz osnovni proizvod poduzetnik prisiljava kupca na kupovinu dodatnog proizvoda i tako dalje. Ponekad se privatno stvorena ograničenja mogu pojaviti i u slučaju kad bi sudionici na tržištu potencijalnim konkurentima kao prepreku za ulazak na tržište onemogućili pristup faktorima proizvodnje. Takvi i slični slučajevi predmet su detaljnog proučavanja u teoriji tržišnog natjecanja kako bi se procijenilo da li je poduzetnik takvim ponašanjem ograničio tržišno natjecanje i smanjio konkurenciju na tržištu.

Sagledavši opću podjelu ograničenja ulaska na tržište, može se zaključiti kako na bankovnom tržištu postoji niz prirodnih i umjetno stvorenih ograniče-

nja. Primjerice, kao prirodno ograničenje može se navesti velika potreba za početnim kapitalom kod osnivanja banke. Dakle tu se ne radi samo o ispunjavanju zakonskog minimuma za potrebe temeljnog kapitala, već se radi i o nizu drugih troškova koji iziskuju dovoljnu količinu novca za pokretanje bankovne aktivnosti. Osim toga, kao što je poznato, bankovni je sustav strogo reguliran od strane države pa postoje umjetno stvorene prepreke ulasku na tržište.

Premda se u načelu na ograničenja bilo koje vrste ponajprije gleda s negativne strane, moglo bi se reći da su ograničenja koja postavlja regulator povezana sa stupnjem bankovnih rizika. Naime nije teško objasniti da bi se s manjim preprekama za ulazak na tržište povećala i rizičnost bankovnog poslovanja. S povećanom konkurencijom na tržištu banke bi, s težnjom da ostvaruju što veće profite, bile prisiljene preuzimati rizičnije poslove. Povećana konkurencija bi osim toga dovela i do smanjenja cijena za pojedine proizvode i usluge, no svejedno kada se promatra iz šire perspektive, za potrošače je još uvijek probitačnije plaćati, uvjetno rečeno višu cijenu pri nesavršenoj konkurenciji nego se pri otvorenom tržištu izlagati riziku koji bi mogao imati daleko-sežnije posljedice. Stoga se uloga regulatornog tijela odnosno države ponajprije svodi na to da procijeni do koje bi mjere za bankovni sustav trebala postojati ograničenja za nove konkurente te da u skladu s time postavi zakonodavni okvir.

Bankovni sustav strogo je reguliran već od same inicijative poduzetnika za osnivanjem bankovne institucije pa i nakon dobivanja odobrenja, odnosno tijekom njezina poslovanja. Međutim uloga regulatornog tijela ne bi smjela biti takva da u bitnome određuje bit samoga bankovnog poslovanja odnosno da na bilo koji način koči razvitak te institucije. Postoje različito definirani sustavi regulacije banaka koji su s većom ili manjom strogoćom omogućavali bankama da se bave pojedinim djelatnostima. Neki kritičari dvoje da li bi poslovanje banaka uopće trebalo regulirati jer da se tako banke štiti od svih onih drugih konkurenata koji bi željeli ući u sustav. Naime regulatori osim što postavljaju pravila za poslovanje često ograničavaju ulazak u djelatnost koju reguliraju pa na taj način omogućavaju postojećim

sudionicima ostvarivanje monopolističkih naknada. S druge strane, također se može primijetiti kako dobra regulacija može povećati povjerenje potrošača u institucije koje se reguliraju i time stvoriti još čvršći odnos između komitenata i institucija. Primjerice, u bankovnom je sustavu vrlo bitno da postoji svijest da središnja banka ispravno i dovoljno kontrolira poslovne banke kako bi komitenti banaka bili sigurni da su sredstva koja su povjerali bankama na sigurnom mjestu. S aspekta solventnosti i likvidnosti bankovnih institucija regulator se također brine kako bi banke zadržale dovoljnu količinu likvidnih sredstava za pokriće trenutnih obveza. U protivnom bi se lako moglo dogoditi da komitenti banke, zbog nemogućnosti da dođu do svojih sredstava, izgube povjerenje u banke i da to onda potakne uzastopni efekt povlačenja novca od ostalih komitenata tzv. juriš na banke (eng. bank run).

Miller i VanHoose navode tri osnovne teorije regulacije depozitnih institucija: teorija javnog interesa, teorija zarobljavanja i teorija javnog izbora. Prema teoriji javnog interesa djelovanje regulatornog tijela obavlja se s ciljem maksimizacije probitaka za društvo kao cjelinu i povećanje ukupnog blagostanja. S druge strane, teorija zarobljavanja tumači da regulacijom banaka društvo nema nikakvih probitaka, a da probitke ostvaruju oni koji su regulirani. Treća teorija, teorija javnog izbora, ujedinijuje ove dvije prethodno navedene teorije tako što tumači da regulatori omogućuju poduzećima da zarade profite koji su na višoj razini nego u uvjetima savršene konkurencije, ali i na nižoj razini od one koja bi se uspostavila na potpuno monopolističkom tržištu.³

Razmatrajući ove tri teorije može se reći kako nacionalni regulatorni okviri najčešće sadrže elemente svih triju teorija odnosno kako su regulatorna tijela najčešće rukovođena teorijom javnog izbora. Kao što je teško postići maksimiziranje probitaka samo za potrošače tako je teško i oduprijeti se bankama i njihovim težnjama za ostvarivanjem što većih profita.

Budući da poslovanje regulatora iziskuje neke troškove postavlja se pitanje do koje mjere treba razvijati ulogu regulatornog tijela kako taj kontrolni

aparatus ne bi postao preskupo s aspekta ljudskih resursa, s aspekta administracije i s aspekta sredstava koje banke moraju izdvajati kao mjeru koju propisuje nadzorno tijelo sve u svrhu zaštitnog mehanizma za potrebe očuvanja stabilne monetarno-kreditne politike.

4. Motivi za ulazak stranih banaka u bankovne sustave ove regije

Transformacije bankovnih sustava zemalja ove regije između ostalog su pridonijele internacionalizaciji poslovnih aktivnosti banaka i otvorile mogućnost inozemnim ulagačima da svoje poslovne aktivnosti započnu na nekim novim financijskim tržištima. Nesmetani protok kapitala te ukidanje barijera u međunarodnom poslovanju koji su se javili kao posljedica globalizacije doveli su do nastajanja brojnih motiva koji potiču poduzetnike da sudjeluju u procesima spajanja i akvizicija bilo na domaćem ili međunarodnom nivou. Postoje brojni motivi zbog kojih se poduzetnici odlučuju na spajanja i akvizicije: ulazak na nova tržišta, povećanje tržišnog udjela, proširenje portfelja proizvoda i usluga, uklanjanje konkurencije, pristup novim dobavljačkim i distributerskim kanalima, razvijanje novih proizvoda, postizanje ekonomije obujma i opsega i drugi.⁴

Međutim osim postojanja brojnih motiva koji bi potaknuli poduzetnike da uđu na nova tržišta, nužno je pronalaženje motiva i od strane postojećih tržišnih sudionika da prihvate nove poduzetnike na tržištu. Efektima sinergije moguće je postići učinkovitost nastupa novih poduzetnika na novom tržištu ne samo za tržišne sudionike nego i za samo tržište kao i za potrošače. U slučaju bankovnih sustava, ulazak novih poduzetnika na tržište može pridonijeti razvoju novih financijskih instrumenata i tehnika, zatim omogućiti jeftiniji pristup međunarodnim tržištima kapitala, potaknuti druge poduzetnike da pristupe novim tržištima i u konačnici djelovati na djelotvornu financijsku stabilnost sustava.⁵

4 Lazibat, T., Baković, T., Lulić, L.: Međunarodna spajanja i akvizicije u hrvatskoj gospodarskoj praksi, Zagreb: Ekonomski pregled 1-2, 2006., str. 65.

5 Hawkins, J. i Mihaljek, D.: The banking industry in the emerging market economies: competition, consolidation and systemic stability - an overview, BIS Papers No. 4, Bank for International Settlements, Basel (Švicarska), 2001., str. 26.-27.

3 Miller, R. i VanHoose, D. (1997.): Moderni novac i bankarstvo, 3. izdanje, Zagreb: Mate, str. 254.

Prisutnost istih inozemnih banaka u bankovnim sustavima regije može se protumačiti i željom banke da bude snažno prisutna na više tržišta, zatim da efektom sinergije smanjuje troškove upravljanja nad bankama u tim zemljama, a i da bude podrška komitentima u svojim domaćim zemljama koji se odlučuju u realnoj sferi gospodarstva investirati na nova tržišta.⁶

Konkretno, u slučajevima ulaska stranih banaka u bankovne sustave zemalja ove regije motivi bi se mogli sažeti u atraktivnosti i zanimljivosti za ulaganje u dotad nedovoljno razvijene bankovne sustave, na kojima su inozemne banke mogle ostvarivati prihode po većim stopama nego u njihovim domaćim ekonomijama, ali su istodobno pridonijele ne samo razvoju bankovnog sustava nego i čitavoga gospodarstva. Također se spominje da su inozemne banke ušle na nova tržišta kako bi rizičnijim, ali i više profitabilnim ulaganjem pojačale nešto niže zarade koje su ostvarivale na zapadnoeuropskim tržištima.⁷ Uzimajući u obzir analizu troškova i koristi i razmatrajući motive koje su inozemne banke imale pri ulasku na nova tržišta, kao posljedica se mogu navesti značajni pomaci u razvoju bankovnih sustava koji su se u mnogim ekonomijama zbog prisutnosti inozemnoga kapitala razvijali po bržim stopama nego ostale gospodarske djelatnosti.

5. Slučaj Hrvatske - utjecaj stranih banaka i kvantitativni pokazatelji koncentracije

Razdoblje preoblikovanja bankovnog sustava Republike Hrvatske, koje je izloženo u jednom od prethodnih poglavlja, odnosilo se na fazu tranzicijskog razdoblja hrvatskoga gospodarstva te procesa restrukturiranja i sanacije hrvatskih banaka. U tom je razdoblju utjecaj inozemnih banaka još uvijek bio neznatan, a počeo se razvijati 1994. godine s osnivanjem prve banke s inozemnim kapitalom Raiffeisenbank Austria d.d., da bi se u punom opsegu počeo primjećivati u fazi privatizacije najvećih hrvatskih

6 Backe, P., Reiningger, T., Walko, Z.: Hauptmerkmale der jüngsten Entwicklungen des Bankensektors in ausgewählten südeuropäischen Ländern, Oesterreichische Nationalbank, Beč (Austrija), 2006.

7 Barisitz, S.: Banking transformation (1989-2006) in central and eastern Europe - with special refence to Balkans, Working paper No. 78, Bank of Greece, Atena (Grčka), June 2008, str. 19.

banaka te u razdoblju od posljednjih desetak godina.

Od uvrštenja redovnih dionica Zagrebačke banke d.d. u kotaciju na Londonskoj burzi krajem 1998. godine, u vlasničku strukturu banke su tijekom 1999. godine ušli inozemni investitori putem stjecanja većinskog dijela GDR-a (Global Depositary Receipts) i EDR-a (Euro Depositary Receipts), pa se je udio banaka u većinskom stranom vlasništvu u ukupnoj aktivni bankovnog sustava u odnosu na 1998. godinu povećao za 33,2 postotna poena i iznosio je 39,9%. Tijekom 2000. godine došlo je do najznačajnijeg porasta udjela banaka u većinskom stranom vlasništvu u ukupnoj aktivni, ali i do najznačajnijeg pada broja banaka u ukupnom bankovnom sustavu. Naime privatizacijom triju značajnih banaka⁸ u sustavu, kao i porastom inozemnog kapitala u vlasničkim strukturama drugih banaka, udio banaka u stranom vlasništvu dosegnoo je 84,1% udjela u ukupnoj aktivni. Osim toga, u promatranom je razdoblju došlo do pripajanja četiriju manjih banaka⁹ bankama u inozemnom vlasništvu. Nakon povećanja većinskog udjela stranoga kapitala u dodatne četiri banke tijekom 2001. godine, udio banaka u inozemnom vlasništvu povećao se na 24 što je u ukupnoj aktivni činilo tržišni udio od 89,3%. Dakle u razdoblju od 3 godine (1998.-2001.) broj banaka u većinskom stranom vlasništvu povećao se sa 10 na 24, a u ukupnoj aktivni je došlo do promjene sa 6,7% na 89,3%. Kao što se može vidjeti, takav nagli porast utjecaja stranih banaka posljedica je sudjelovanja stranih banaka u procesu privatizacije najvažnijih banaka na tržištu, zatim stjecanja udjela u manjim bankama kao i procesa pripajanja manjih banaka, što je dovelo do postupne konsolidacije bankovnog sustava. U narednim je godinama (2002.-2009.) došlo do značajnih promjena u vlasničkim strukturama velikih banaka, no to nije signifikantno utjecalo na promjenu udjela banaka s inozemnim kapitalom u

8 Privredna banka Zagreb d.d. (Banca Commerciale Italiana S.p.A. stekla je 66,3%), Splitska banka d.d. (UniCredito Italiano S.p.A. stekla je 62,59%), Riječka banka d.d. (Bayerische Landesbank stekla je 59,90%)

9 Zagrebačka banka d.d. pripojila je Zagrebačku banku-Pomorsku banku d.d., Privredna banka Zagreb d.d. pripojila je Krapinsko-zagorsku banku d.d., a Bjelovarska banka d.d. koja se zatim preimenovala u Erste&Steiermärkische Bank d.d. pripojila je Čakovečku banku d.d. i Trgovačku banku d.d.

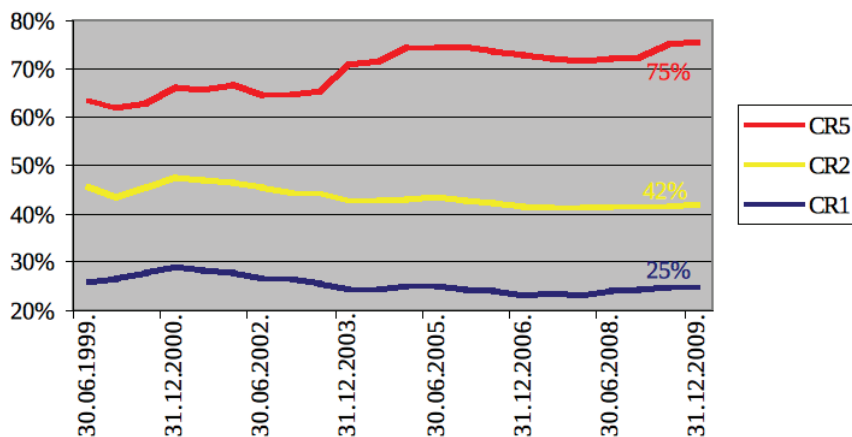
ukupnoj aktivi pa je prema podacima za kraj 2009. taj udio iznosio 90,9%.

Utjecaj inozemnih banaka na hrvatski bankovni sustav mogao bi se strukturirati kroz tri razdoblja: razdoblje druge polovice devedesetih godina kad su se pojavile prve inozemne banke kroz osnivanje novih banaka u hrvatskome bankovnom sustavu, zatim razdoblje sudjelovanja inozemnih banaka u procesu privatizacije domaćih banaka i stjecanja udjela u najvećim bankama te razdoblje postupne konsolidacije bankovnog sustava kad su male banke koje su prethodno već bile u većinskom inozemnom vlasništvu pripajane većim bankama.

S aspekta promjena u kvantitativnim pokazateljima koncentracije, koji su između ostalog uzrokovali

najviše vrijednosti tržišnog udjela na kraju 2000. od 28,93% do 23,83% na polugodištu 2006. Paralelno s opadanjem tržišnog udjela najveće banke u sustavu opadao je tržišni udio druge najveće banke pa se je koncentracijski omjer dviju najvećih banaka (eng. CR2 concentration ratio) kretao na nešto više od 40% s konačnom vrijednosti na kraju 2009. od 41,73%. Dok su prethodna dva pokazatelja u prethodnih desetak godina iskazivala trend opadanja, dotle je pokazatelj CR5 evidentno porastao od početnih 63,24% do 75,39% na kraju 2009. godine. Naime jedino su dvije najveće banke u sustavu kroz čitavo promatrano razdoblje zadržale vodeće pozicije, dok su se u pokazatelju CR5 uključivali tržišni udjeli nekoliko banaka: Société Générale-

Grafikon 1: Kvantitativni pokazatelji koncentracije najvećih hrvatskih banaka

Izvor: Hrvatska narodna banka

ni i promjenom broja banaka u bankovnom sustavu Republike Hrvatske od nekadašnjih 60 banaka na kraju 1998. godine do današnjih 34 banke¹⁰, mogu se uočiti neke zajedničke karakteristike. Može se zaključiti kako je u desetogodišnjem razdoblju tržišni udio najveće banke u sustavu postupno opadao, od

Splitska banka d.d. (nekadašnja Splitska banka d.d.), Erste&Steiermärkische Bank d.d. (nekadašnja Riječka banka d.d.), Raiffeisenbank Austria d.d., Hypo Alpe-Adria-Bank d.d. i Dubrovačka banka d.d. Naime, zbog višestrukih promjena u vlasničkim strukturama te stjecanja vlasničkih udjela u drugim bankama tržišni udjeli triju velikih banaka koje se ubrajaju u pokazatelj CR5 su se neprestano mijenjali, ali se istodobno može primijetiti da u posljednje četiri godine tržišnu poziciju treće i četvrte banke

¹⁰ od kojih dvije banke posluju kao štedne banke (temeljni kapital štedne banke iznosi najmanje 8 milijuna kn, dok za banku temeljni kapital iznosi najmanje 40 milijuna kn): Obrtnička štedna banka d.d. od 2008., A štedna banka malog poduzetništva d.d. od 2009.

drže iste banke.

Osim koncentracijskog omjera jedan od uobičajenih pokazatelja tržišne koncentracije, a možda i najpoznatiji pokazatelj za mjerenje koncentriranosti nekog tržišta jest Herfindahl-Hirschmanov indeks (u nastavku teksta: HHI). Budući da se u izračun uzimaju u obzir tržišni udjeli svih sudionika na tržištu, smatra se reprezentativnijim pokazateljem od koncentracijskog omjera.¹¹

U promatranom desetogodišnjem razdoblju vrijednost HHI iskazivala je blagu tendenciju rasta što bi se moglo tumačiti kao porast koncentracije na bankovnom tržištu, ali se takva razina koncentracije još uvijek svrstava u kategoriju umjereno koncentriranih tržišta. U smislu konkretnih vrijednosti u posljednjih desetak godina vrijednost HHI dosegla je najmanju vrijednost na kraju 1999. godine (1.169 bodova) i najvišu vrijednost na polugodištu 2005. godine (1.371 bod) dok se prema zadnjim podacima na 31. prosinca 2009. HHI zaustavio na 1.367 bodova. Još jedan od pokazatelja, koji se nadovezuje na izračun HHI, jest opsežni indeks industrijske koncentracije (CCI)¹². Tim se indeksom obuhvaća problem relativne disperzije banaka, ali i apsolutni broj banaka na tržištu. Primjena ovog indeksa posebno dolazi do izražaja u bankovnim sustavima gdje postoji dominacija jedne banke u odnosu na ostale tržišne sudionike. Stoga je za hrvatski bankovni sustav, u kojem postoji neprestana dominacija Zagrebačke banke d.d. s vodećim

udjelom na tržištu, izračunat CCI. U promatranom desetogodišnjem razdoblju vrijednost CCI kretala se između 3.500 i 3.900 bodova, a uspoređujući kretanje vrijednosti CCI s vrijednostima HHI uočava se identičan trend te gotovo savršena korelacija. Iz navedena se dva korelirana pokazatelja može zaključiti da je u promatranom razdoblju došlo do blagog povećanja koncentracije u bankovnom sustavu koje je uzrokovano smanjenjem broja banaka u sustavu zbog stečaja, likvidacije ili nekog od procesa okrupnjavanja među bankama, ali se razina koncentracije još uvijek tumači kao umjerena. Svi prethodno spomenuti kvantitativni pokazatelji koncentracije sažeti su kroz grafikone priložene u nastavku.

Na temelju prethodno izračunatih pokazatelja, kao i usporedbom podataka s drugim pokazateljima koji nisu ovdje navedeni, može se zaključiti kako je u hrvatskom bankovnom sustavu u proteklih deset godina došlo do blagog povećanja koncentracije među bankama, a da je pritom došlo do neznatnog slabljenja tržišne snage prvih dviju banaka prema veličini aktive i istovremenog porasta vrijednosti tržišnih udjela drugih srednje velikih banaka koje se ubrajaju među deset najvećih hrvatskih banaka. Dok su krajem lipnja 1999. samo dvije najveće banke imale aktivu veću od 10 milijarda kuna, na kraju 2009. godine prvih osam banaka po kriteriju aktive ima aktivu veću od 10 milijarda kuna.

6. Usporedni prikaz bankovnih sustava regije

Osim razmatranja utjecaja stranih banaka na hrvatski bankovni sustav jedan od ciljeva ovog rada bio je napraviti usporedbu među kvantitativnim pokazateljima koncentracije u zemljama regije te sagledati postoji li određena korelacija koja se javila u tijeku transformacija bankovnih sustava pojedinih zemalja. Kriterij po kojem su odabrane zemlje koje su uzete u razmatranje bile su zemlje u okruženju, dakle zemlje iz ove regije, i to one koje se nalaze u procesu pristupanja europskim integracijama. Bez obzira na to što odabrane ekonomije nisu na istoj razini pregovora sa Europskom unijom, bilo da trenutno vode pregovore o članstvu ili da su priznate kao kandidati ili da su tek potencijalni kandidati, u ovom radu naglasak nije stavljen na politički aspekt

11 Herfindahl-Hirschmanov indeks izračunava se kao zbroj kvadrata pojedinačnih tržišnih udjela svih banaka koje djeluju u bankovnom sustavu, a izražava se formulom

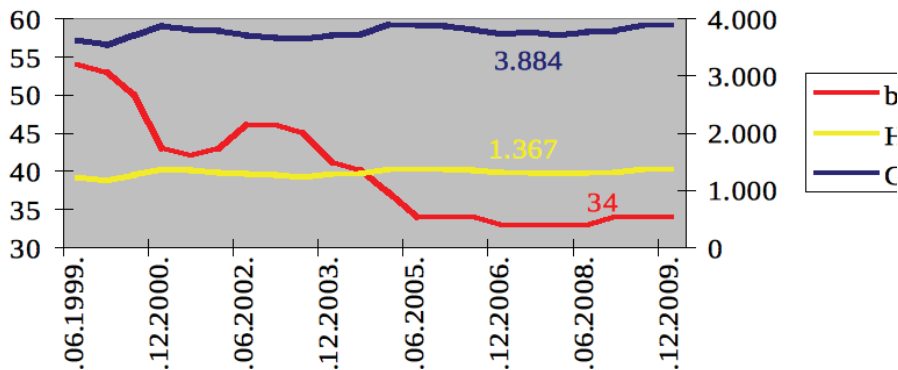
$$HHI = \sum_{i=2}^n s_i^2$$

gdje s predstavlja udio i-te banke na tržištu, a n je ukupan broj banaka na tržištu. Vrijednost Herfindahl-Hirschmanovog indeksa može biti u rasponu od 0 do 10.000 odnosno od tržišta na kojem ima beskonačno mnogo sudionika i svaki od njih ima jednak tržišni udio ravan nuli pa s druge strane do tržišta na kojem postoji samo jedan tržišni sudionik i na kojem postoji situacija monopola.

12 Formula za izračun opsežnog indeksa industrijske koncentracije uzima u obzir tržišni udio najveće banke koji se zatim pribraja rezultatu matematičkih funkcija korištenih na tržišnim udjelima ostalih banaka.

$$CCI = s_1 + \sum_{i=2}^n s_i^2 [1 + (1 - s_i)]$$

Grafikon 2: Kvantitativni pokazatelji koncentracije za hrvatski bankovni sustav

Izvor: Hrvatska narodna banka

već na funkcioniranje bankovnih sustava u tim zemljama. Tako je u narednom dijelu istraživanja da prikaz bankovnih sustava: Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Makedonije, Srbije, Kosova, Albanije i Turske, a nakon toga su izračunati i usporedni pokazatelji koncentracije za te zemlje.

Bankovni sustav Bosne i Hercegovine koji je, prema političkoj teritorijalnoj podjeli, sastavljen od banaka koje posluju u Federaciji Bosne i Hercegovine i od banaka koje posluju u Republici Srpskoj, na kraju 2009. čini 30 poslovnih banaka. Izuzevši sličnosti po broju banaka u sustavu te po udjelu inozemnoga kapitala, bankovni se sustav BiH u mnogočemu razlikuje od hrvatskoga. Prema veličini ukupne aktive, hrvatski je bankovni sustav gotovo peterostruko veći, a s aspekta koncentracije bankovni sustav BiH se može okarakterizirati kao

nisko koncentriran bankovni sustav. Uz prosječan godišnji rast aktive od 24% u razdoblju od 2000. do 2007. godine, ukupna aktiva bankovnog sustava BiH je u 2008. godini porasla za svega 8%, a u godini nakon toga se čak i smanjila za 2%. Konsolidacija bankovnog sustava, koja se najbolje očituje kroz kontinuirano smanjenje broja banaka sa 55 na kraju 2000. na 30 banaka na kraju 2009. bila je potaknuta postupnim povećanjem minimalno potrebnoga kapitala za poslovanje banke kao i neprestanim okrupnjavanjem među bankama. U procesu privatizacije banaka u vremenu od 2000. do 2002. godine broj banaka u sustavu smanjio se za 15, a osim toga

došlo je i do značajnijeg porasta ulaganja inozemnoga kapitala u vlasničku strukturu domaćih banaka pa je udio banaka u inozemnom vlasništvu porastao sa 30% na 77% u ukupnoj aktivi bankovnog sustava. Nakon tog turbulentnog razdoblja u procesu transformacije bankovnog sustava BiH, broj banaka se postupno smanjivao, a udio inozemnog vlasništva je rastao pa se stoga na kraju 2009. godine bankovni sustav BiH sastojao od dvije banke u državnom vlasništvu, 7 banaka u domaćem privatnom vlasništvu te 21 banke u većinskom inozemnom vlasništvu s tržišnim udjelom u ukupnoj aktivi od 95%. Najveći udio u vlasništvu bosansko-hercegovačkih banaka imaju banke iz Austrije, Njemačke i Italije. Unatoč značajnoj promjeni u strukturi vlasništva u posljednjih desetak godina, pokazatelji koncentracije ne ukazuju da je došlo po promjena u pokazateljima koncentracije te se pokazatelj HHI kretao čitavo vrijeme na razini blizu ili ispod 1.000 bodova, što označava nisko koncentrirano tržište. Povijesni podaci također ukazuju da je najčešći način ulaska stranih banaka na domaće tržište bio određen kupnjom vlasničkih udjela u domaćim već postojećim bankama, a ne kroz strategiju osnivanja nove banke.

Najveća banka u sustavu, Raiffeisen Bank d.d. Sarajevo, s udjelom u aktivi od 20% u vlasništvu je austrijske grupacije Raiffeisen International Bank-Holding AG. RBA je na tržište ušla 2000. godine kupivši većinski udio u Market banci d.d. Sarajevo, a zatim je 2001. stekla vlasništvo nad Hrvatskom po-

štanskom bankom d.d. Mostar te ju 2003. pripojila i počela poslovati pod jednim imenom. Druga banka po veličini, UniCredit Bank d.d. također je u inozemnom vlasništvu, a nastala je spajanjem UniCredit Zagrebačke banke d.d. i HVB Central Profit Banke tijekom 2008. godine.

Za razliku od nisko koncentriranog bosansko-hercegovačkog bankovnog sustava, pokazatelji koncentracije za **tržište Crne Gore** iskazuju znatno više vrijednosti. No budući da se radi o malom financijskom sustavu sa tek 11 banaka na tržištu, onda se razina koncentracije može donekle smatrati prihvatljivom. Dodatni argument za prihvaćanje takve razine koncentracije jesu kvantitativni pokazatelji koncentracije koji u proteklih pet godina iskazuju trend smanjivanja i sve više definiranja crnogorskoga bankovnog sustava kao tržišta umjerene koncentracije. Najviši pokazatelji koncentracije dosegnuti su 2001., 2005. i 2006. godine kada je primjerice po pokazatelju HHI vrijednost indeksa dosegla preko 2.000 bodova, što predstavlja granicu za definiranje tržišta kao visoko koncentriranog. Nadalje, među svim promatranim zemljama broj banaka na kraju promatranog razdoblja je u Crnoj Gori predstavljao najstabilniju vrijednost jer je od nekadašnjih 10 banaka na kraju 2001. godine, na kraju prošle godine bankovni sustav činilo 11 banaka. Unatoč tome crnogorski je bankovni sustav na početku ovoga stoljeća prošao kroz svojevrsnu fazu transformacije pa je tako 2002. godine otvoren stečajni postupak nad tada najvećom Jugobankom AD Podgorica, koja je ujedno bila vrlo ovisna o Jugobanci AD Beograd, zatim je započet postupak likvidacije u Banci za razvoj AD Podgorica, a u 2003. ugašeno je sedam filijala srbijanskih banaka te započet postupak likvidacije nad Ekos bankom AD. Inozemni su investitori ponajviše u tim godinama ušli u vlasničke strukture domaćih banaka bilo kroz privatizaciju već postojećih banaka ili kroz osnivanje potpuno novih banaka. S aspekta prisutnosti inozemnoga kapitala, crnogorski se bankovni sustav u proteklih deset godina preoblikovao od nekadašnjih 3% udjela inozemnoga kapitala do gotovo 90% aktive na kraju 2009. koju su činile banke u većinskom inozemnom vlasništvu.

Najveća Crnogorska komercijalna banka AD

Podgorica je od 2006. u vlasništvu mađarske OTP banke, zatim NLB Montenegro banka AD je nakon privatizacije 2003. godine u vlasništvu slovenske Nove ljubljanske banke, a treća po veličini Hypo Alpe-Adria-Bank AD od osnivanja 2006. godine u vlasništvu je austrijske Hypo Grupe. Za razliku od drugih zemalja gdje je strategija inozemnih banaka za osvajanjem domaćih tržišta bila zasnovana uglavnom na kupnji već postojećih banaka, crnogorski je bankovni sustav u proteklom razdoblju omogućio inozemnim investitorima osnivanje novih banaka pa je zbog toga tržište Crne Gore ne samo u kontekstu bankovnog tržišta nego i s aspekta razvoja tržišta kapitala i cjelokupne privrede postalo vrlo zanimljivo inozemnim investitorima. U trenutku ulaska mađarskoga kapitala u najveću crnogorsku banku, njezin je tržišni udio bio 38% (u 2005. čak 43%) da bi se zatim postupno počeo smanjivati zbog jačanja drugih banaka na tržištu. Na kraju 2009. godine tržišni udio najveće banke iznosio je još uvijek visokih 28%, a zajedno s drugom najvećom bankom činile su tržišni udio od 45%.

Makedonsko bankovno tržište, na kojem je na kraju 2009. godine poslovalo 18 banaka, može se ubrojiti u slabo razvijene bankovne sustave. Iako je u procesu restrukturiranja broj banaka nešto smanjen, s aspekta broja sudionika sustav nije doživio značajnije promjene u odnosu na 2000. godinu kada su na tržištu poslovale 22 banke. Unatoč smanjenju broja banaka, aktiva bilježi rast u gotovo cijelome promatranom razdoblju. Vrhunac rasta zabilježen je 2007. godine kada je aktiva banaka porasla 28%, no tako dobri poslovni rezultati djelomično su posljedica i pozitivnog kretanja u konjunkturnim ciklusima na svjetskoj razini.

Značajnije promjene dogodile su se u strukturi vlasništva, gdje je strani kapital preuzimao primat tijekom godina, što je posebno došlo do izražaja 2007. i 2008. godine kada je u većinsko strano vlasništvo prešlo čak 6 banaka. U 2009. ovaj proces je zaustavljen te se broj stranih banaka zadržao na 14 kao i u prethodnoj godini. S rastom broja stranih banaka na tržištu rastao je njihov udio u ukupnoj aktivi, od nekada 53,4% na kraju 2000. godine tržišni se udio banaka u inozemnom vlasništvu na kraju 2009. godine povećao na čak 94%. Unatoč naglom

povećanju utjecaja stranih investitora nije došlo do značajnijih promjena u pokazateljima koncentracije pa se s obzirom na mali broj banaka pokazatelji koncentracije mogu ocijeniti zadovoljavajućim. Na kraju 2009. godine vrijednost HHI je iznosila 1.610 bodova, a tržišni udio pet najvećih banaka 77,2%.

Tijekom cijeloga promatranog razdoblja najveća banka na tržištu je Stopanska banka, u većinskom vlasništvu grčke banke, čiji se udio u ukupnoj aktivni bankarskog sustava postupno smanjivao ulaskom inozemne konkurencije te je na kraju 2009. iznosio 24,4% u usporedbi sa 35,6% na kraju 2000. godine. Budući da su se jednaka kretanja tržišnih udjela odvijala kod Komercijalne banke, druge najveća banke u makedonskom bankovnom sustavu, onda se je i pokazatelj koncentracije CR₂ u promatranom razdoblju od 2000. do 2009. smanjio sa 56,4% na 47,1%.

Bankovni sustav Srbije obilježen je prije svega temeljitom reformom započetom 2001. godine kada je na tržištu poslovala 81 banka. U procesu restrukturiranja zatvoreno je 25 insolventnih banaka, prije svega državnih, uključujući i 4 najveće na tržištu, dok je 18 banaka sudjelovalo u procesu spajanja. Kao rezultat navedenog aktiva bankovnog sustava u tijeku 2001. godine je smanjena za čak 58%. Istovremeno je započeo proces privatizacije te je stranim bankama bio omogućen pristup na tržište pa se njihov broj, počevši od samo 3 na kraju 2000. godine u narednom razdoblju znatno povećao. Tako je na kraju 2009. na tržištu bilo ukupno 20 banaka u stranom vlasništvu. Još znatniji rast zabilježila je aktiva stranih banaka te su one u 2009. godini sudjelovale sa 73,6% u ukupnoj aktivni bankovnog sustava, dok je u 2000. godini njihov udio iznosio manje od 1%, što zapravo pokazuje da banke koje su ostale u državnom vlasništvu nisu uspjele konkurirati inozemnom kapitalu.

Kao posljedica restrukturiranja i stabiliziranja bankarskog sektora vratilo se i povjerenje u bankovni sustav pa je zamjetan konstantan rast aktive, posebice u razdoblju od 2004. do 2007. godine kada je aktiva rasla po prosječnoj stopi od 39%. U 2008. godini rast je značajno usporen te je aktiva porasla za samo 1,6%, dok je u 2009. zabilježen rast od 12,3%.

Pokazatelji koncentracije u promatranom se razdoblju nisu znatnije mijenjali te se pokazatelj HHI kretao na razini od oko 600 bodova, što ukazuje na nisko koncentrirano tržište. Međutim, značajna promjena u srpskom bankovnom sustavu očituje se u tome što je uloga tržišnih lidera prebačena sa državnih na strane banke. Tako je već 2003. godine Raiffeisen banka ušla među 5 najvećih banaka na tržište te je u narednim godinama preuzela ulogu najveće banke na tržištu sve do 2007. kada ulogu lidera preuzima još jedna strana banka, Banca Intesa, koja je ušla na tržište 2005. godine kupnjom Delta banke, druge najveće banke na tržištu.

Zbog činjenice da u bankovnom sustavu još uvijek postoji osam banaka u državnom vlasništvu može se očekivati daljnji prodor inozemnih banaka na to tržište, a usporedno s time i daljnje jačanje već postojećih inozemnih banaka na srpskom tržištu. Stoga se može očekivati u budućnosti i povećanje razine koncentracije no s obzirom na dosadašnje pokazatelje o nisko koncentriranom tržištu, to ne bi trebalo izazvati veće probleme.

Kao posljedica ekonomsko-političke situacije u posljednjem desetljeću, **bankovni sustav Kosova** poprilično je jednostavan i slabo razvijen te se sastoji od osam banaka od kojih je šest u stranom vlasništvu, što predstavlja preko 90% udjela u aktivni svih banaka. Potrebno je međutim napomenuti da je sustav doživio snažan rast u usporedbi sa 2000. godinom kada je na tržištu poslovala samo jedna banka. U navedenom razdoblju aktiva banaka progresivno se povećavala te je, nakon što se u 2001. godini četverostručila u odnosu na 2000. godinu, i u narednom razdoblju rasla po prosječnoj stopi od 20%.

Zbog malog broja banaka pokazatelji koncentracije iznimno su visoki tijekom cijelog promatranog razdoblja pa se bankovni sustav Kosova ocjenjuje kao visoko koncentriran. Vrijednost HHI pokazatelja kretala se iznad 2.500 bodova, dok su tri najveće banke zauzimale preko 70% aktive bankarskog sustava, a koncentracijski omjer pet najvećih banaka činio je preko 90% ukupne aktive.

Proces restrukturiranja **albanskoga bankovnog tržišta** započeo je već 1999. godine, a obilježile su ga privatizacije dviju najvećih banaka na tržištu.

Nakon preuzimanja National Commerce banke od strane inozemnih investitora, uslijedila je prodaja najveće državne banke Saving banke austrijskoj Raiffeisenbank 2004. godine pa je od tada preko 90% aktive bankovnog sustava bilo u vlasništvu banaka s pretežno inozemnim kapitalom. U promatranom su razdoblju osnovane tri nove privatne banke u domaćem vlasništvu te je provedeno nekoliko bankovnih okrupnjavanja, što je posljedično rezultiralo postojanjem 16 banaka na kraju 2009. godine. Navedene promjene zaoštrile su konkurenciju na tržištu, a pokazatelji koncentracije u cijelome promatranom razdoblju imali su trend smanjivanja. Pokazatelj HHI se od nekadašnje vrijednosti od više od 4.000 bodova na kraju 2000. godine spustio na oko 1.500 bodova po čemu bi se tržište moglo opisati kao umjereno koncentrirano. Tome u prilog govore i kretanja ostalih pokazatelja koncentracije kao što su tržišni udio najveće i pet najvećih banaka u sustavu. Znatno je smanjen pokazatelj CR1 koji je na početku promatranog razdoblja prelazio 60%, dok se u posljednje 4 godine nalazi na razini od oko 30%. Također, bitno je promijenjen i pokazatelj CR5 koji se s razine od oko 90% spustio na 73% na kraju 2009. godine.

Razvoj **bankovnog sustava Turske** u posljednjem desetljeću također je obilježio proces restrukturiranja, u kojem je broj banaka znatno smanjen. Unatoč tome sustav pokazuje konstantan rast, posebice nakon 2003. godine, od kada aktiva raste po prosječnoj stopi od 18%. Trenutačno na tržištu posluje 45 banaka, od kojih je 21 u većinskom stranom vlasništvu, dok su najveće banke i dalje u domaćem vlasništvu. T.C. Ziraat Bankasi A.S., banka u državnom vlasništvu, čitavo je vrijeme vodeća banka po kriteriju visine aktive s iznimkom 2006. godine kad se kao najveća banka po aktivni istaknula domaća privatna banka Türkiye Is Bankasi A.S.

Ulazak stranoga kapitala na tržište bio je poprilično ograničen sve do kraja 2005. godine, kada su strane banke sudjelovale sa samo 5,25% u ukupnoj aktivni bankovnog sustava. U narednom razdoblju udio strane aktive je znatno porastao te je na kraju 2009. godine iznosio 14%, a u strano vlasništvo je prešlo 6 banaka. Međutim, zahvaljujući činjenici da su najvećih pet banaka na tržištu još uvijek do-

maće banke, ulazak stranoga kapitala nije znatnije utjecao na pokazatelje koncentracije sustava te ono u cijelom periodu pokazuje nisku koncentraciju s pokazateljem HHI ispod 1000 bodova.

7. Komparativni pokazatelji koncentracije

Nakon razmatranja bankovnih sustava po zemljama regije i njihovih pojedinačnih specifičnosti, u nastavku je sažet skup istovrsnih podataka koji su bili predmetom ovog istraživanja kako bi podaci bili usporedivi i kako bi se utvrdilo postoje li među kvantitativnim pokazateljima koncentracije po pojedinim zemljama svojevrsna korelacija i istosmjerno kretanje ili se među bankovnim sustavima ove regije ne mogu pronaći sličnosti.

Već pri usporedbi broja banaka i veličine aktive bankovnih sustava među osam promatranih zemalja postoje poprilične razlike budući da je bankovni sustav Turske 7,5 puta veći od hrvatskog, a s druge strane hrvatski je bankovni sustav primjerice osam puta veći od albanskog. Dok je razlika u ukupnoj aktivni bankovnih sustava među zemljama bila znatna, primjerice od najmanjega kosovskog sa 2,1 mlrd. EUR aktive do 389,2 mlrd. EUR koliko je iznosila veličina aktive turskih banaka, dotle je razlika u broju banaka bila nešto umjerenija. Ako se stavi u omjer veličina aktive bankovnih sustava s brojem stanovnika pojedine države onda bi prema tom pokazatelju Hrvatska ostvarivala najviše rezultate budući da veličina aktive turskih banaka nije toliko veća koliko je populacija Turske znatno veća od drugih država (72,6 milijuna stanovnika). S druge strane s obzirom na mali broj stanovnika u Crnoj Gori je ostvaren najviši omjer broja banaka i ukupnog stanovništva.

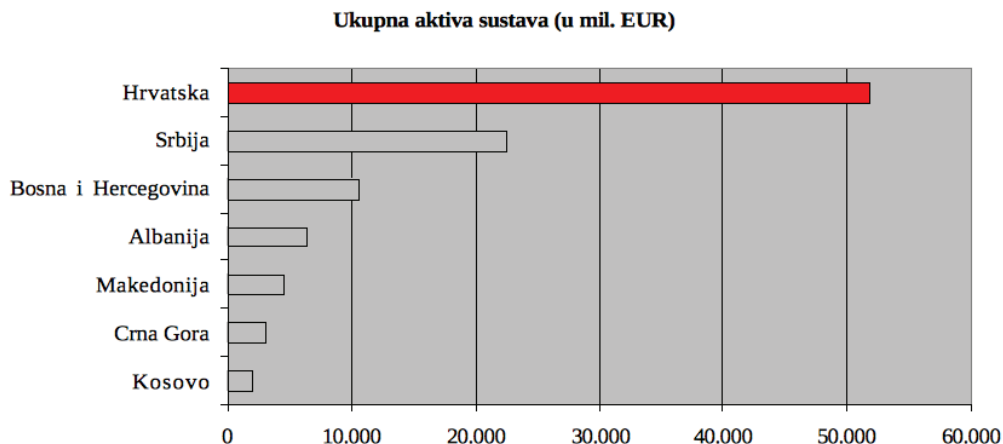
Usporedno s veličinama aktive bankovnih sustava kreću se podaci o aktivni najvećih banaka po pojedinim državama pa se nakon turskoga bankovnog sustava koji je neusporedivo veći od ostalih promatranih zemalja, Hrvatska ističe po veličini aktive sustava i veličini aktive najveće banke u sustavu. Zanimljivo je uočiti kako su u vlasničkim strukturama svih vodećih banaka bili većinski inozemni vlasnici, osim u slučaju Turske, gdje je vodeća banka isključivo u vlasništvu turske države. U ostalim bankovnim sustavima, u trima zemljama većinski vlasnici su

bile banke iz Austrije, a osim toga banke iz Mađarske, Grčke, Italije i Njemačke držale su vodeći udio u jednoj od zemalja regije. Prethodna usporedba po zemljama regije pregledno je prikazana na sljedećim grafikonima i tablici.

Osim prethodnih usporedbi o veličinama bankovnih sustava i tržišnim liderima, u predmetnom

se istraživanju razmatrao utjecaj stranih banaka na vlasničke strukture domaćih banaka budući da je zamiječeno da su se u prethodnim godinama inozemne banke aktivno uključile u procese transformacije bankovnih sustava. Naime privatizacija banaka i liberalizacija domaćih bankovnih sustava pružila je inozemnim bankama prigodu pristupa na nova

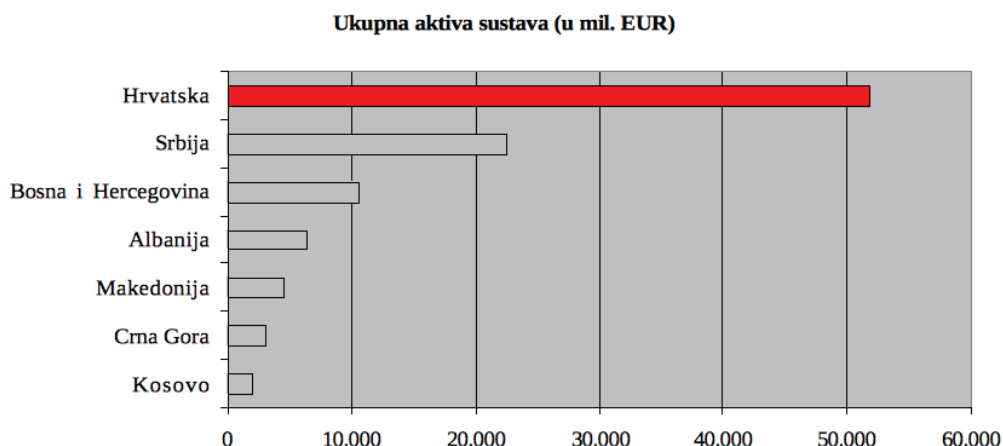
Grafikon 3: Ukupna aktiva bankovnih sustava po odabranim zemljama

Napomena: zbog bolje preglednosti, na grafikonima su izostavljeni prikazi vrijednosti aktive za Tursku u kojoj su zabilježeni znatno viši iznosi aktive

Izvor: podaci nadzornih tijela

Grafikon 4: Ukupna aktiva najveće banke u sustavu po odabranim zemljama

Napomena: zbog bolje preglednosti, na grafikonima su izostavljeni prikazi vrijednosti aktive za T.C. Ziraat Bankasi A.S. u kojoj su zabilježeni znatno viši iznosi aktive

Izvor: podaci nadzornih tijela

Tablica 1: Pregled bankovnih sustava u zemljama regije na kraju 2009. godine

Zemlja	Broj banaka	Ukupna aktiva sustava (u mil. EUR)	HHI	Najveća banka u sustavu	Ukupna aktiva banke (u mil. EUR)	Tržišni udio	Najveći dioničar
Hrvatska	34	51.830	1.367	Zagrebačka banka d.d.	12.732	25%	Bank Austria Creditanstalt AG (Austrija)
Bosna i Hercegovina	30	10.588	973 (za 2008.g.)	Raiffeisen Bank d.d.	2.153	20%	Raiffeisen International Bank Holding AG (Austrija)
Crna Gora	11	3.025	1.636	Crnogorska komercijalna banka a.d.	841	28%	OTP Bank Plc. (Mađarska)
Makedonija	18	4.463	1.610	Stopanska banka AD	1.090	24%	National Bank of Greece (Grčka)
Srbija	34	22.530	636	Banca Intesa a.d.	3.211	14%	Intesa Holding International S.A. (Italija)
Kosovo	8	2.095	2.747 (za 2008.g.)	ProCredit Bank	734	35%	ProCredit Holding AG (Njemačka)
Albanija	16	6.424	1.505 (za 2008.g.)	Raiffeisen Bank Sh.a.	1.843	29%	Raiffeisen International Bank Holding AG (Austrija)
Turska	45	389.181	913	T.C. Ziraat Bankasi A.S.	58.109	15%	država Turska

Izvor: Hrvatska narodna banka, Centralna banka BiH, Centralna banka Crne Gore, Narodna banka Makedonije, Narodna banka Srbije, Centralna banka Republike Kosova, Bank of Albania, Banking Regulation and Supervision Agency of Turkey

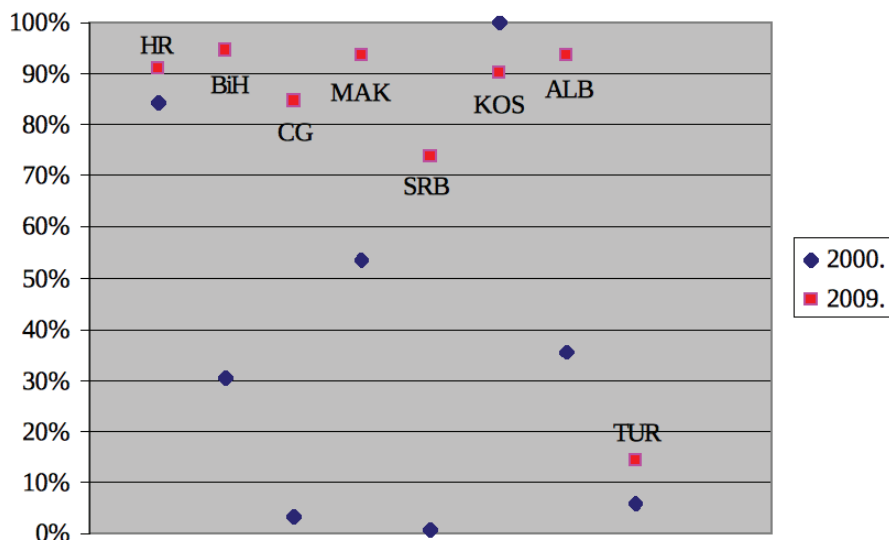
brzorastuća tržišta, što je u konačnici dovelo do sve značajnijeg udjela inozemnoga kapitala u ukupnoj aktivni bankovnog sustava. Stoga je u predmetnoj analizi istražen trend povećanog utjecaja stranih banaka, a u nastavku je radi preglednosti dan prikaz stanja udjela banaka s većinskim inozemnim vlasništvom u ukupnoj aktivni bankovnog sustava za prvu i posljednju godinu promatranog razdoblja (2000. i 2009.). Budući da su se najznačajnije promjene u strukturi vlasništva s aspekta ulaska stranih banaka u Hrvatskoj dogodile tijekom 2000., u usporedbi podataka iz 2000. i 2009. godine ne postoje velike razlike, međutim kod nekih drugih zemalja gdje je utjecaj stranih banaka započeo kasnije, u desetogodišnjem se razdoblju primjećuju znatna odstupanja.

Može se primijetiti da je u svim promatranim sustavima kroz desetogodišnje razdoblje došlo do

porasta udjela banaka u inozemnom vlasništvu (na Kosovu je iskrivljena slika budući da je 2000. godine u sustavu postojala samo jedna banka, i to u inozemnom vlasništvu). Najznačajnije promjene u strukturama vlasništva, s aspekta promjene domaćeg u inozemno vlasništvo, dogodile su se u sustavima Srbije i Crne Gore, dok se je turski bankovni sustav kroz čitavo vrijeme zadržao na niskoj razini utjecaja inozemnih banaka i po tome se znatno razlikuje od drugih zemalja. U svim ostalim zemljama regije koje se razmatraju u ovom radu udio banaka u inozemnom vlasništvu na kraju 2009. kretao se na razini iznad 70% pa se može zaključiti kako su inozemne banke dobrim dijelom ostvarile signifikantan utjecaj na domaće bankovne sustave. Navedeno je pregledno prikazano u sljedećem grafikonu, gdje je napravljena usporedba za 2000. i 2009. godinu.

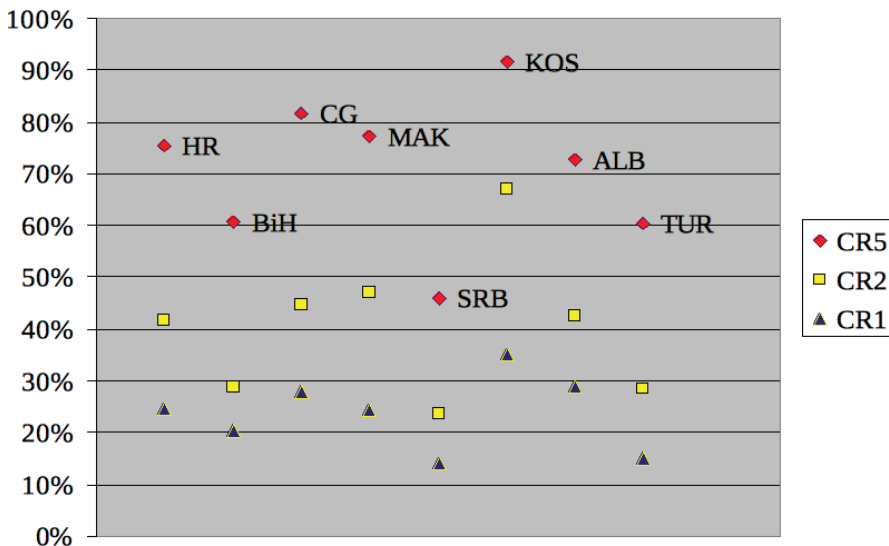
Osim podataka o vlasničkim strukturama banaka

Grafikon 5: Udio banaka u većinskom stranom vlasništvu u ukupnoj aktivni bankovnog sustava na kraju 2000. i 2009. godine

Izvor: podaci nadzornih tijela

Grafikon 6: Usporedba pokazatelja koncentracije CR1, CR2 i CR5 u promatranim zemljama na kraju 2009. godine

Izvor: podaci nadzornih tijela

u pojedinim zemljama istraživanjem su se usporedili kvantitativni pokazatelji koncentracije u bankovnim sustavima. Usporedba je izvršena po kriterijima koncentracijskih omjera najveće banke (CR1), dviju najvećih banaka (CR2) i pet najvećih banaka (CR5) u sustavu i po kriteriju pokazatelja HHI. Generalno bi se moglo zaključiti kako je stupanj koncentracije prema tržišnim udjelima najvećih banaka u sustavu najviši na Kosovu, a najniži u bankovnom sustavu Srbije. Tržišni se udio najveće banke kroz osam zemalja kretao na razini od 14% do 35%, zatim je tržišni udio dviju najvećih banaka iznosio od 23% do 67%, dok je udio pet najvećih banaka u Srbiji iznosio 46%, a na Kosovu 92%. Na sljedećem grafikonu mogu se uočiti razlike koje postoje među bankovnim sustavima u ovoj regiji.

Općenito bi se moglo zaključiti kako je među promatranim zemljama regije došlo do zajedničkih kretanja u pogledu utjecaja inozemnih banaka na vlasničke strukture domaćih banaka, međutim s obzirom na okolnosti i specifičnosti svakoga pojedinog bankovnog sustava posljedice nisu bile jednakog intenziteta. S obzirom na razvijenost bankovnog sustava te na političko-gospodarske utjecaje pokazatelji koncentracije su se po zemljama razlikovali pa bi se načelno moglo reći da su veći bankovni sustavi uspjeli održati nižu razinu koncentracije od onih zemalja u kojim se bankovni sustav sastoji od tek nekoliko banaka.

8. Zaključna razmatranja

Potaknuto atraktivnošću brzorastućih gospodarstava u ovoj regiji, ovo je istraživanje imalo cilj predočiti promjene koje su se događale u bankovnim sustavima u posljednjih desetak godina. Razdoblja transformacije bankovnih sustava koja su se neovisno jedno o drugom odvijale po pojedinim zemljama omogućila su tadašnjim bankama da korjenito promijene filozofiju shvaćanja moderne ekonomije te da u potpunosti počnu poslovati po modelu tržišnoga gospodarstva. Usporedno s pokrenutim reformama bankovnog sustava regulatorni okvir je uvjetno omogućio inozemnim bankama pristup domaćem tržištu bilo kroz osnivanje potpuno novih banaka ili kroz kupnju već postojećih banaka koje su

bile ponuđene kroz model privatizacije banaka.

Zbog specifičnosti bankovnog tržišta, koje je uvjetovano već samim početom na kojem se zasniva bankarstvo, a odnosi se na povjerenje u bankovni sustav, ovo je tržište oduvijek bilo strogo regulirano od strane nadzornih tijela. S tim u vezi postoji niz prirodno i umjetno stvorenih ograničenja ulaska na bankovno tržište koja se s jedne strane mogu tumačiti kao jedna od karakteristika nesavršenosti tržišta, ali se s druge strane mogu promatrati i u pozitivnom kontekstu koji se odnosi na umanjivanje bankovnih rizika kojih bi bilo znatno više kad takvih ograničenja ne bi postojalo. No bez obzira na ograničenja, atraktivnost ulaska na novo bankovno tržište bila je motivirana raznim drugim aspektima koji su privlačili kapitalno snažne banke da investiraju u inozemstvu. U slučaju Hrvatske utjecaj inozemnih banaka započeo je osnivanjem prve banke s inozemnim kapitalom 1994. godine, a potom se nastavio osnivanjem još nekih novih inozemnih banaka. Najvidljiviji utjecaj stranih banaka na hrvatsko tržište zbio se sudjelovanjem inozemnih banaka u procesu privatizacije najvećih hrvatskih banaka pa je do kraja 2001. udio banaka s većinskim stranim vlasništvom u ukupnoj aktivni iznosio 89,3%. Nakon tih ključnih trenutaka kupnje udjela u najvećim hrvatskim bankama, daljnje aktivnosti inozemnih banaka u hrvatskom bankovnom sustavu svodile su se na postupnu konsolidaciju manjih banaka koje su već prethodno bile u većinskom inozemnom vlasništvu. Općenito se može reći da su ograničenja ulaska na tržište koja su između ostalog bila definirana regulatornim okvirom, usmjerila inozemne banke da se pri ulasku na bankovno tržište primarno posluže strategijom kupnje udjela u već postojećim bankama, a rjeđe da pristupe osnivanju potpuno novih banaka.

Nadalje, u usporedbi kvantitativnih pokazatelja koncentracije po zemljama regije uočen je trend privlačnosti bankovnih sustava inozemnom kapitalu pa je u svim promatranim zemljama u desetogodišnjem razdoblju došlo do porasta udjela banaka u inozemnom vlasništvu. S obzirom na niz gospodarskih i političkih razloga, utjecaj stranih banaka nije imao jednak učinak, ali se ipak uočava da je, izuzev Turske, u svim promatranim ekonomijama

udio stranih banaka na kraju 2009. godine dosegnuo vrijednosti od više od 70% pa se je potvrdila pretpostavka da su u desetogodišnjem razdoblju bankovni sustavi potpali pod utjecaj inozemnoga kapitala uz evidentan godišnji rast aktive i produbljivanje spektra finansijskih usluga. Međutim unatoč pronalaženju poveznice u pogledu promjena u strukturi vlasništva banaka, kvantitativni pokazatelji koncentracije su se po zemljama znatno razlikovali što je, između ostalog, uvelike bilo uvjetovano veličinom bankovnih sustava. Primijećeno je naime da se, mjereno po pokazateljima koncentracije, u većim bankovnim sustavima uspjela zadržati niža razina koncentracije nego u sustavima koji su bili sastavljeni od manjeg broja banaka.

LITERATURA

1. Backe, P., Reininger, T., Walko, Z.: *Hauptmerkmale der jüngsten Entwicklungen des Bankensektors in ausgewählten südeuropäischen Ländern*, Oesterreichische Nationalbank, Beč (Austrija), 2006.
2. Bain, J.S.: *Barriers to New Competition: their character and consequences in manufacturing industries*, Harvard University Press, Cambridge (SAD), 1956.
3. Barisitz, S.: *Banking transformation (1989-2006) in central and eastern Europe - with special reference to Balkans*, Working paper No. 78, Bank of Greece, Atena (Grčka), June 2008.
4. *Bilteni središnjih banaka i supervizorskih tijela raznih država, razna godišta*
5. Hawkins, J. i Mihaljek, D.: *The banking industry in the emerging market economies: competition, consolidation and systemic stability - an overview*, BIS Papers No. 4, Bank for International Settlements, Basel (Švicarska), 2001.
6. *Hrvatska agencija za nadzor financijskih usluga: Godišnja izvješća, Zagreb, razna godišta*
7. *Hrvatska narodna banka: Bilten Hrvatske narodne banke, Zagreb, razna godišta*
8. *Hrvatska narodna banka: Bilten o bankama, Zagreb, razna godišta*
9. *Hrvatska narodna banka: Financijska stabilnost, Zagreb, razna godišta*
10. *Hrvatska narodna banka: Makrobonitetna analiza, Zagreb, razna godišta*
11. *HUB analize: Razvoj bankarstva u Hrvatskoj: Godine sazrijevanja kroz međunarodnu integraciju 1999.-2009., broj 20, listopad 2009.*
12. Lazibat, T., Baković, T., Lulić, L. (2006.): *Međunarodna spajanja i akvizicije u hrvatskoj gospodarskoj praksi*, Zagreb: Ekonomski pregled 1-2
13. Miller, R. i VanHoose, D. (1997.): *Moderni novac i bankarstvo*, 3. izdanje, Zagreb: Mate.

Roman Šubić, M.Sc.
Croatian National Bank

Marina Proklin, M.Sc.
FINA Regional Centre Osijek

Jasna Zima, B.Sc. (Civ.Eng.)
Faculty of Civil Engineering Osijek

CHANGES IN QUANTITATIVE INDICATORS OF CONCENTRATION IN THE COUNTRIES OF THIS REGION DURING THE TRANSFORMATION PERIOD OF BANKING SYSTEMS

SUMMARY

The reshaping processes of the banking systems in the countries of this region that involved the reorganization and restructuring of insolvent banks as well as the privatization of the state banks were aimed at setting up a framework within which banks would operate according to the modern market principles. With the opening of the banking market to foreign capital, the foreign banks have gained access to the banking market and have over a ten-year period significantly increased their market share. Due to the existing barriers to entry into the market, foreign-owned banks tended to use the strategy of buying shares in already-established banks rather than starting up a new bank. Comparisons between concentration indicators showed that there are differences among countries and mostly these differences result from the differences in the size of the banking systems and the size of national economies. Still, the values of quantitative indicators of concentration in countries with larger banking systems are lower than in countries with fewer banks.

KEY WORDS

quantitative indicators of concentration, mergers and acquisitions, banking system